

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi
Journal of Academic Language and Literature
Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2021

Nagihan HALİLOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun
Üniversitesi / Türkiye
nagihan.haliloglu@ihu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4958-6084>

**İstanbul Modernizmleri: Leonard
Woolf, Virginia Woolf ve Halide Edib**

*İstanbul Modernisms: Leonard Woolf, Virginia Woolf
and Halide Edib*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 04.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 08.08.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2021

Atıf/Citation

HALİLOĞLU, N. (2021). İstanbul Modernizmleri: Leonard Woolf, Virginia Woolf ve Halide Edib.
Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 5 (2), 881-894. <https://doi.org/10.34083/akaded.962214>

HALİLOĞLU, N. (2021). İstanbul Modernisms: Leonard Woolf, Virginia Woolf and Halide Edib.
Journal of Academic Language and Literature, 5 (2), 881-894. <https://doi.org/10.34083/akaded.962214>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Bu makale Halide Edib, Virginia Woolf ve Leonard Woolf'un İstanbul'un tarihi ve kültürel değerlerini yazınlarında nasıl tasvir ettiklerini karşılaştırmakta ve bu tasvirlerin milliyetten çok cinsiyet ve mesleki kimlikleriyle ilintili olduğunu göstermektedir. Makale Leonard Woolf'un siyasi risalesi *İstanbul'un Geleceği*'ni (1917) Virginia Woolf'un romanlarının yanında 1906 senesini anlattığı *Tutkulu Çıracak* adlı hatıratıyla ve Halide Edib'in *Türk'ün Ateşle İmtihamı*'nda (1928) işgale karşı aldığı tavrı ile karşılaştırır. Modernist yazarlar olarak Halide Edib ve Virginia Woolf özellikle İstanbul'u tasvir ederken eserlerinde empresyonizm yöntemini kullanmışlardır. Bu yöntem su ve ışık oyunlarına ve çok sesliliği merkeze alıp metne aktarmaya çalışan bir yöntemdir. Virginia Woolf'un hatıratındaki İstanbul sayfalarına bakıldığında, daha 'çirak'ken geldiği İstanbul'da şehrin ışıklarına ve seslerine dikkat etmeyi öğrendiğini görürüz. Edebi empresyonizm gözleriyle baktığı İstanbul'da tespit ettiği özellikler bu makalede Halide Edib'in İstanbul hakkında söyledikleri ve metne aktardıklarıyla karşılaştırılıp doğrulanır. Üç yazarın metinleri incelendiğinde, yerel bir yazar olarak Halide Edib'in modernist yazınının bakış yöntemleriyle siyasi derinliği en iyi şekilde birleştirebildiği ortaya çıkar.

Keywords: modernizm, Halide Edib, Virginia Woolf, edebi empresyonizm, İstanbul

Abstract

This paper aims to compare Halide Edib, Virginia Woolf and Leonard Woolf's response to the historical and cultural heritage of Istanbul and show how this response varies according to gender and discipline rather than nationality. It compares Leonard Woolf's political tract The Future of Constantinople (1917), against representations of Istanbul in Virginia Woolf's novels and her 1906 memoir The Passionate Apprentice, and Halide Edib's response to the British Occupation in The Turkish Ordeal(1928). It identifies common literary impressionist and modernist techniques of using the play of light and water, and polyphony, in determining the atmosphere of the city being described. Drawing from her journal entries the article argues that since Virginia Woolf visited Istanbul in her formative years, her method of approaching the modern city in her oeuvre has been influenced by Istanbul. The elements that awakened Virginia Woolf to literary impressionism are then compared with and verified by the local author, Halide Edib, who manages to combine her literary and political modernism in narrating a new Turkish subjectivity.

Keywords: modernism, Halide Edib, Virginia Woolf, literary impressionism, İstanbul

Giriş

Bu makale bir şehrin aynı dönemde yaşayan ama o şehirle farklı bağları olan yazarlar tarafından nasıl farklı değerlendirildiğini inceleyen bir makaledir. Makalede incelenen yazarlar arasında olan evli çift Virginia Woolf ve Leonard Woolf aynı edebi çevrede yaşayıp aynı akımların etkisinde yazıyor olsalar da İstanbul'un dünyadaki yeri ve önemi hakkında farklı fikirlere sahiptirler. İncelenen diğer yazar Halide Edib'in İstanbul tasavvuru Osmanlı olması hasebiyle Woolflar'ınkinden farklı olmalıdır. Fakat yakından incelendiğinde Halide Edib'le Virginia Woolf'un bazı noktalarda hemfikir olduğu görülür. Bu makalede karşılaştırmalı ve metinlerarası okuma yöntemi kullanılıp yazarların İstanbul'a yaklaşımları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaktadır. Benzerlik beklenen yerlerde fark, fark beklenen yerlerde benzerlikler ortaya çıkması yazarların görüşlerinin sadece milliyetlerine bağlı olmadığını bir kez daha göstermektedir. Karşılaştırmalı okuma yöntemi uluslararası bağlar kurup, kısıtlı da olsa edebi ve siyasi bir yazın haritası çıkarmamıza yardımcı olur. İki kadın yazarın İstanbul anlatılarının milliyet farkına rağmen örtüşmesi modern kadın yazının varlığına işaret eder. Leonard Woolf'un 1917 tarihli *The Future of Constantinople* (İstanbul'un Geleceği) adlı siyasi risale mahiyetli kitabında İstanbul Avrupalı devletler arasındaki barış anlaşmalarında bir pazarlık metaı olarak resmedilmektedir. Virginia Woolf ve Halide Edib ise şehri insanlar, sesler ve renklerle dolu, modernist ilhamlar veren bir mekân olarak tasvir eder. Aynı 'modern' dönem içerisindeki bu benzer ve farklı algıları bir şehir olarak İstanbul ortaya çıkarır. Buradan hareketle bu makalede İstanbul'un bu coğrafi ve sembolik özelliklerini de hesaba katarak, kısıtlı da olsa bir 'İstanbul modernizmi' tanımı yapılacaktır.

Leonard Woolf'un *İstanbul'un Geleceği* adlı kitabı modern ve emperyalizm karşıtı olduğunu iddia eden yazarların İstanbul hakkında bir gelecek kurgularken yerel özellikleri nasıl dışladığının bir kanıtıdır. Bu risalede Leonard Woolf, İstanbul'u uluslararası bir kurulun yönetmesini teklif eder ve İstanbul'u tamamıyla kapitalist bir açıdan 'okur'. Bu okumada şehrin kendisini görmezden gelir ve İstanbul'u sadece ticaret mallarının taşındığı bir boğaz olarak değerlendirir. İstanbul'u yaşayanlarıyla beraber bir şehir olarak yok sayıp sadece Boğaz'a indirgeyen bu bakış açısı hem Halide Edib'in işgal altındaki İstanbul'u anlattığı *Türkün Ateşle İmtihanı*'nda hem de Virginia Woolf'un İstanbul'u ziyaret ettiği günleri de içeren güncesi *A Passionate Apparentince*'teki (Tutkulu Çıracık) bakış açısına tamamen zıttır. İstanbul Virginia Woolf'un yazınında boğazlara indirgenemeyecek bir şehir olarak tasvir edilir. Aynı zamanda ileride Woolf'un yazınında önemli bir yer tutacak olan 'modern şehrin çok sesliliği' için bir ilham kaynağı olarak yer alır. Şehrin ışıkları ve seslerine odaklanan bu İstanbul modernizmi, edebi empresyonizmin bir kolu olarak nitelendirilebilir.

İstanbul'un Geleceği

1. Dünya Savaşı'nın ardından bazı İttifak Devletleri diplomatları Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bölünmesi gerektiğine dair planlar hazırladılar (Helmreich, 1974, 5)-. Bu diplomatlardan biri de bir zamanlar Seylan'da İngiliz sömürge yönetiminde çalışan ama daha sonra Londra'daki entelektüel Bloomsbury çevresinde eşi Virginia Woolf ile önemli bir isim haline gelen Leonard Woolf'tu. Bu çevreye dâhil önemli başka bir isim 1. Dünya Savaşı'nın hem sebeplerini hem sonuçlarını ekonomi üzerinden okuyan, iktisat uzmanı Maynard Keynes'di. Keynesvari iktisattan etkilenen Leonard Woolf'un *İstanbul'un Geleceği* risalesi şöyle başlar:

Avrupa son siperinde Büyük Savaş'ın son çatışmasını yaşadı ve her şey bittiğinde gördüğümüz şu ki tüm Avrupa aslen İstanbul için savaştı. Bu savaşın kurbanları için yapılan en son mezar da doldurulduğunda uluslararası siyasette İstanbul meselesinin çözümlendiğini artık bilmek istiyoruz. [...] Çözümlensin ki İstanbul bir daha insanın nefret, ihtiras ve savaş duygularını körükleyen bir yer olmasın. Bu kitabın amacı uluslararası kargaşalara neden olan bu şehrin pozisyonunun tarihten getirdiği birtakım sebepleri inceleyip bu sebepleri ortadan kaldıracak düzenlemeler önermektir. (L. Woolf, 1917, s. 12)¹

Keynes'in iki sene sonra, 1919 yılında yayınlanacak *The Economic Consequences of the Peace* kitabında olduğu gibi Leonard Woolf 1. Dünya Savaşı'nın sonuçlarını tamamen ekonomik açıdan değerlendirir. Luke Reader Keynes ve Leonard Woolf gibi yazarların İngiltere'deki İşçi Partisi'ne ve genel olarak sosyalizme olan sempatislerinden bahseder. 1910'larda, özellikle Leonard Woolf, sosyalizme olan sempatisine rağmen 'babacan' bir İngiliz emperyalizminin yürütülebileceğini düşünmektedir (Reader, 2019). Leonard Woolf bu paragrafta İstanbul'u tüm Avrupalı devletlerin ele geçirmek istediği bir ödül olarak Peki İstanbul'u böyle mutlak bir şekilde barışın anahtarı yapan şey nedir? En sonunda emperyalizmin kötü bir şey olduğuna kanaat getiren Leonard Woolf yeni bir sancak olarak 'uluslararasılık'ı ele alır. Leonard Woolf'a göre İstanbul uluslararası siyasetin emperyalist siyaseti yeneceği bir 'sahne'dir (L. Woolf, 1917, s. 12-13). İstanbul başka Avrupa şehirleri daha fazla kayıp vermesin diye kendi yaşamına son vermeli, tüm milletlerin rahatça alışveriş yapacağı serbest bir piyasaya dönüşmelidir. Bunda da bir zorluk yoktur; çünkü İstanbul'da yaşayan ve bu planlara karşı çıkma ihtimali olan Türkler zaten şehre ait değildir:

Türkler İstanbul'a yabancı istilacılar olarak geldiler ve 464 senedir orada olmalarına rağmen [...] İstanbul bugün Türk değil kozmopolit bir şehirdir. Nüfusun sadece yüzde 44'ü Müslümandır ve Arnold Toynbee'nin de işaret ettiği gibi Türklerin başkenti Anadolu'ya taşınsa Türkler de onunla beraber taşınır. [...] Eğer nüfusun bilinçli bir şekilde milli olduğu bir bölgede çözüm prima facie bağımsız milli yönetimse, o takdirde kozmopolit bir bölgede sorunların

¹Aksi kaynakçada belirtilmediği takdirde İngilizce'den çeviriler bana aittir.

çözümünün uluslararası bir yönetim olduğunu söyleyerek hata etmiş olmayız (L. Woolf, 1917, ss.18-19)

İstanbul'a geldiğine dair elimizde bir bilgi olmayan Leonard Woolf, yukarıdaki pasajda bilerek ya da bilmeyerek İstanbul'un kozmopolitliğinin hakkını vermek durumunda kalmıştır. Onun için şehrin en belirgin özelliği kozmopolitliğidir ve şehir bu kozmopolitliği 464 sene Türk yönetiminde kaldığı için değil, kalmasına rağmen korumuştur. Şehrin tarihi hakkında bir araştırma yapanlar şehrin kozmopolitliğinin Osmanlı yönetimi tarafından, farklı dönemlerde farklı boyutlarda olsa da, nasıl teşvik edildiğini hemen görecektir (Braude, 1982; Eldem, 2013). İstanbul tarihini bilmediği ortada olan Leonard Woolf'un 'yabancı istilacılar' diye bahsettiği Osmanlılar bu kozmopolitliğin koruyucusu ve kısmen mimarı olmuşlardır. Leonard Woolf'un burada daha sonra Halide Edib'le dost olacak Arnold Toynbee'yi alıntılması da kaderin bir cilvesidir. Leonard Woolf'un tasvir ettiği İstanbul'la Halide Edib'in *Türkün Ateşle İmtihanı* ve *Mor Salkımlı Ev*'de tasvir ettiği İstanbul kozmopolitlik açısından aynıdır. Fakat bu kozmopolitliğin nasıl korunabileceği konusundaki fikirleri tamamen farklıdır. Halide Edib de Leonard Woolf gibi başkenti başka bir yere taşımak taraftarıdır; fakat Halide Edib'in zihnindeki amaç İstanbul'u terk etmek değil, şehre daha güçlü olarak dönüp İstanbulluların haklarına sahip çıkmaktır.

Çocukluğunda 'modern' eğitim yöntemlerine inanan babasının tuttuğu İngiliz mürebbiye tarafından eğitilen, daha sonra da Amerikan Kız Kolejine gönderilen Halide Edib'in (Enginün, 1978, s. 20) bu 'çokkültürlü yetiştirilme tarzı yazarın eserlerinde görüleceği üzere kendini tamamıyla İstanbullu olarak görmesine bir engel teşkil etmez. *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda İtilaf Devletlerinin zaten kozmopolit olan bir şehri 'uluslararasılaştırma' teşebbüslerine bir İstanbullu olarak nasıl tepki verdiğini şöyle anlatır:

Benim o günlerde maddi ve manevi durumum Mütareke imza edilip de İttifak kuvvetlerinin İstanbul'a girişiyle memlekette meydana gelen genel duygulardan başka değildi. Herkes gibi ben de 1914'ten beri geçen olayların etkisiyle yorgun şaşkın ve canımdan bıkkın bir durumdaydım [...] Yalnız şu var ki müttefik kuvvetleri küçük bahanelerle durmadan Türkleri tutukluyor cezalara çarptırıyor ve bazen de Müttefik merkezlerinde fena halde dövüyorlardı. Evler zorla sahiplerinin ellerinden alınıyor içerdekiler dışarıya atılıyordu. Müttefik tercümanların genellikle azınlıklardan olması tabiiionlara karşı çok kötü bir his uyandırıyor. Bu durum özellikle kendi halinde yaşamaya alışmış olan İstanbulluları çileden çıkarıyordu. Fesler, kadın peçeleri yırtılıyor ve bütün bunlara karşı şehir halkı çok ağır başlı ve sakin davranıyordu (Adıvar, 2013, ss. 11-12)

Demek ki bir şehir haritada sadece Asya ve Avrupa arasında bir köprü olarak görünebilirken, orada yaşayanlar için çok daha farklı manalar taşıyabilmektedir.

Halide Edib *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda Leonard Woolf'un zihninde birer piyon gibi alınıp Anadolu'ya yerleştirilecek birimlerden değil, gerçek insanlardan, gerçek deneyimlerden bahseder. *Türk'ün Ateşle İmtihanı* işgal altında olmanın nasıl bir psikolojik yük getirdiğini tafsilatıyla anlatır. Çatışma karşısındaki bu psikolojik tafsilat ve derinlik de Halide Edib'in edebi tarzının modernliğinin bir nişanesidir. Savaşın şehirdeki insanların psikolojileri üzerindeki etkisinin imgesel bir şekilde anlatılması Virginia Woolf'un sanatının modernist edebiyata yapacağı belirleyici katkılardan biridir (Bonikowski, 2013, s. 133). Yukarıdaki pasajda Leonard Woolf'un İstanbul bağlamında varlığını reddettiği bu psikoloji ve öznellik, İstanbulluluk, kendini edebi bir dille ifade etmektedir. Halide Edib burada kendi duygularına vurgu yapmakla beraber, kendi hissiyatını tüm İstanbul'a mal etmekte, tüm İstanbulluların teker teker bu hisler içerisinde olduğunu ima etmektedir. Halide Edib'de ifadesini bulan bu işgal altındaki İstanbullu özneliği kurulacak yeni Türk kimliğinin de bir yapı taşıdır. İleride görüleceği gibi, İstanbul'un kriz ya da buhran anları, Avrupa çapında başkalaşımlara yol açacak kadar önemlidir.

Edebi Empresyonizm ve Modernizm

Modern, modernite ve modernizm kelimeleri sıkça birbirlerinin yerlerine kullanılan ama farklı manalar içeren kelimelerdir. Modern daha genel geçer bir sıfat olarak kullanılırken modernite tarihi bir dönemi ifade eder (Snyder, 2016), modernizm ise 'özellikle 1. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen, geçmişle bağları koparıp yeni ifade biçimleri bulmaya çalışan, deneysel bir sanat akımıdır' (Kuiper, 2016). Halide Edib'in 'modern'liği yazarın Avrupa ve Osmanlı yaşam tarzını uzlaştırma çabaları babında araştırma konusu olmuştur (Durakbaşı, 2000, ss. 191-192; Hasdedeoglu, 2020, s. 42) ama yazınının modernizm akımıyla nasıl örtüştüğüne pek dikkat çekilmemiştir. Bir edebiyat akımı olarak modernizmin tanımına baktığımızda Halide Edib de dahil bu makalenin konusu olan yazarların 1. Dünya Savaşı'ndan sonrası yazmaları hasebiyle bu sanat akımının yöntemleri ve stilleri üzerinden değerlendirilmeleri doğru olur. Bu stillerden biri de hem Halide Edib hem de Virginia Woolf'ta gözlemlenebileceğimiz 'edebi empresyonizm'dir.

Edebi empresyonizmi ilk olarak tespit edip tanımlayan makalelerden biri olarak düşünülen 1919 tarihli 'Modern Yazın Üzerine' adlı makalesinde Virginia Woolf kendisinin de sıkça kullandığı bilinç akışı tekniğinden bahsederken empresyonizm kelimesinin barındırdığı 'empresyon', ya da intibam yazarın günlük yaşamında nasıl etkilediğinin altını çizer: 'Zihnin üzerinde her gün bir sürü intiba kalır- basit, acayip, geçici ya da en keskin çelikle kazanmış intibalar' (Woolf, 1966, s. 105) Modernist bir yazarın 'intiba' üzerinde durması çok önemlidir. Dünyaya bu 'modernist' ve empresyonist gözlerle bakan Virginia Stephen (henüz Leonard Woolf ile evlenmemiştir) 1906 yılında İstanbul'a gelir ve şehri boğazla beraber, ama boğazın ticari önemine indirgmeden tecrübe eder. Leonard Woolf gibi İtilaf Devletlerinin

politikalarını meşru göstermeye çabalayan bir diplomat olmadığınız sürece, bir İngiliz olarak İstanbul'u kendi gerçekliğiyle görmeniz mümkündür. Nitekim Anna Snaith (2014) evlendiklerinden sonra da çiftin emperyalizm, uluslararasılık ve ticaretin dünyadaki yeri hakkında farklı düşündüklerini vurgular. Virginia için İstanbul kendi kendine yeten bir metropolis, şehirlerin anasıdır:

Atina'yı hatırlayıp, burada kendinizi bir metropoliste hissediyorsunuz. Yaşamın gayet başarıyla sürdürüldüğü bir yer [...] Ayrıca Avrupa tarzı bir yaşam tarzı değil, Paris veya Berlin veya Londra'nın ucuz bir kopyası değil [...] Kendinizi dinamik bir tiyatro oyununun seyircisi gibi hissediyorsunuz, Batı'daki bazı büyük ülkelere ihtiyaç duymayan, onları hatırına bile getirmeyen bir oyun (V. Woolf, 2004, s. 101)

Virginia Woolf'un şehrin dinamizmi karşısında hissettikleri bir müddet sonra gördüğü detaylara doğru kayar. İstanbul'un öznellikleri burada dinamik aktörler olarak görünür; kendi hikâyelerini, kendilerine ait bir kurgu üzerinden oynamaya devam etmektedirler. Virginia Stephen bir manada Leonard Woolf'un daha yazılmamış 1917 risalesine cevap vermektedir. Burada yaşam oyunu Londra'da bir harita üzerinde belirlenmiş hamlelerle değil, onlardan bağımsız oynanan bir oyundur.

Edebi empresyonizm, yani görülenlerin zihinde bıraktığı intibalar ve uçucu izler, hem Halide Edib hem de Virginia Woolf'un İstanbul tasvirlerinde önemli rol oynar. Marie Kronegger modernizmin intiba üzerinde bu kadar duruyor olmasını resimle ilintilendirir: 'Işık empresyonist resmin ruhu olduğu gibi, empresyonist yazının da ruhudur. Bu yazın stilini bir parçasıdır' (Kronegger, 1973, s. 42).1906 yılında İstanbul'u anlattığı günlük sayfalarında daha sonra yazar Virginia Woolf olacak genç kız Virginia Stephen'in ışık, gölge, sis gibi unsurları nasıl fark ettiğini görürüz:

Sis sabahları hazineleri saklayan bir perde gibi tüm evler ve camilerin üzerine çöküyor, sonra güneş doğuyor ve birbiri üstüne yığılmış kütleler hakkında bir fikir edinmeye başlıyorsun; derken altından sivri bir çeki bu yumuşak ağı deliyor ve birbirleri etrafında toplanmış nadide malzemeleri görüyorsun. Sonra yavaşça sis kalkıyor ve ışıldayan evler ve yuvarlak camilerin hepsi olabildiğince açık bir şekilde yeryüzü üzerinde yerlerini alıyor ve geniş sular aralarından günışığı gibi bir parlaklıkla akıp duruyor (V. Woolf, 2004 s. 351)

Virginia Woolf'un bu İstanbul tasviri, modernizmin belirgin bir özelliği olan empresyonizmin tüm özelliklerini taşımaktadır. Işık ve gölge daha önce 'bir tiyatro oyunu' diye tanımladığı İstanbul'daki aksiyonun itici güçleridir. Yeri geldiğinde oyundaki karakterleri perdelerler, ya da ışıdamalarını sağlarlar. Burada 'geniş sular' diye bahsedilen Haliç, Leonard Woolf'ta olduğu gibi boğaz ticaretinin önemli bir ayağı değil, bu oyunun ışığını ayarlayan bir teknisyen mesabesinde. Virginia Woolf için şehrin ortasından geçen 'geniş sular' Londra'da da bir ışık teknisyeni görevini görür. *The Voyage Out* romanında Waterloo Köprüsü'nden Bayan Ambrose'un gözleriyle

Thames nehrine bakarız: ‘Westminster’in daireleri, kiliseleri ve otelleri bazen sis altındaki İstanbul’un silueti gibi görünür; nehir bazen zengin bir mor renge döner, bazen çamur rengi olur, bazen de deniz gibi mavi mavi parlar’ (V. Woolf, 1992, s. 4) Virginia Woolf şehrin ışık ayarlarını su ve ışığın oyunlarının yaptığını 1906’da İstanbul’da öğrenmiş gibidir. İngiliz ve hatta Avrupa modernist yazınına şekillendiren Virginia Woolf’un dikkatinin ışık-su ilişkisine çekildiği ilk yerlerden biri İstanbul olsa gerektir. Bu yüzden bu makale İstanbul modernizmi terimini kullanmayı uygun görmüştür. Virginia Woolf ve Halide Edib’in ileride örnekleyeceğimiz bakış açısındaki ‘empresyonist’ benzerlik, Halide Edib’in de Londra’ya bakarken İstanbul’u görebilmesini sağlar. Londra’da bulunduğu süre içerisinde Hampstead’de yaşadığı evin manzarasını bir mektupta arkadaşına şöyle anlatır ‘Arkadaki odaların muhteşem bir manzarası var, bir göl var, ağaçlar var, güneşin batışında ağaçların arkasında minareye benzeyen kuleler var ve kraliçenin kuğuları geceleri onun karanlık gölgelerinde çok sevimli daireler çiziyor.’ (Çalışlar, 2010, s. 331) Ağaçların Halide Edib üzerinde bıraktığı intiba ‘minareler’dir ve bu yine ‘geniş suları’n yarattığı bir etkiyle gerçekleşmektedir.

İstanbul’un sunduğu görsel ve psişik ortamın bir çeşit modernist yazımla örtüşüğünün başka bir örneği de yine Woolf’un *Orlando* romanındadır. Nitekim Orlando hem Londra hem de İstanbul’u tecrübe etmiş bir karakterdir.

Sis yavaşça üzerlerinden kalktı, köpükçüklerin kalıcı olduğu meydana çıktı, nehir göründü, işte Galat Köprüsü, işte gözleri ve burunları olmayan ve dilenen yeşil sarıklı hacılar, sakatat yiyen köpekler, sarınmış kadınlar... Hiçbir şey, diye düşündü pırl pırl parlayan manzaraya bakarak, Surrey ve Kent bölgelerinden, Londra ve Tunbridge Wells şehirlerinden bu kadar farklı olamaz. (V. Woolf, 1995, s. 58)

Woolf’un bir kahramanı daha İstanbul’a bakıp Londra’yı düşünmektedir; ama bu sefer aradaki fark yüzünden. Orlando bir başkalaşım hikâyesi olduğu için bu fark önemlidir ve Orlando için bu şehir Londra’da gerçekleştiremediği bu değişimi gerçekleştirdiği yerdir. Zeynep Atayurt’un (2011) da işaret ettiği gibi ‘İstanbul, Woolf’un edebi düşselliğinde Doğu ve Batı ayrımını bulanıklaştıran coğrafi bir mekân olduğu kadar cinsiyete yönelik hiyerarşilerin yıkıldığı, toplumsal cinsiyet modellerinin birbirine karıştığı Bakhtinsel bir “şölenin” mecazi ifadesi olarak da yorumlanabilir’ (s. 119).

Virginia Woolf için İstanbul’un modernist yazınının temalarını ortaya çıkaran başka bir unsuru da Aya Sofya Camii’dir. Virginia Woolf’a göre bu eski kilisenin camiye dönüştürülmesi dini simgelerin geçişkenliğine işaret eder. Hatta Aya Sofya camiye dönüştürülerek bir bakıma sekülerize edilmiştir..

Camide halâ görülebilen haçlar hiçbir şey ifade etmeyen sembolere dönüşmüştü, kutsal başlar duvarlardaki yerlerinden sökülüp atılmış, kanatlarını

açan Hıristiyan meleklerin yerlerine hak inancı haykıran tahta, kalkan şeklinde levhalar konulmuştu [...] Artık tam manasıyla dini bir mabed olmasa da bir şeyin mabedi olduğu kesindi' (V. Woolf, 2004, s. 350)

Bu mana kayması, hatta mana yitimi de özellikle T.S. Eliot'ın 1922 tarihli *Çorak Ülke*'sinde gözlemlendiği üzere modernist yazının önemli bir parçasıdır. İstanbul'daki ışık, ya da İstanbul'un insana getirdiği bakış açış haçları manasız birer şekil gibi gösterecek kadar kuvvetlidir. Modernizmin sürekli hesaplaşmaya çalıştığı bu ikonografiyle İstanbul çok başka türlü hesaplaşmıştır. Nitekim pek çok tarihçi İstanbul'un fethi/düşüşünü Modern Çağın başlangıcı olarak alır. Benzer bir şekilde modernizmin doğuşunda da, Virginia Woolf üzerinde bıraktığı etki üzerinden, İstanbul'un bir rolü olabileceği okumasını yapabiliriz. Modern Çağ, İstanbul'un düşmesiyle Avrupa'yı nasıl başkalaştırdıysa, 1. Dünya Savaşı ve öncesi dönemde de sanattaki bakış açısının değişmesine tanıklık etmiştir. Woolf günlüğünde Aya Sofya'nın 15. yy'daki başkalaşımı bir manada Avrupa'nın 20. yy'ın başında yaşadığı başkalaşım ile beraber düşünmektedir. Orlando karakterinin de İstanbul'da başkalaşması tesadüf değildir. Aya Sofya'da gerçekleşen imgelere dair mana kaybı, camiye dönüştürülmesinden sonra hala görünebilir olan haçlar ve melek kanatlarının, Woolf için, artık Hıristiyanlığı çağrıştırmaması modernist fragmentasyonun da habercisidir.. İstanbul'daki değişim, kriz ya da buhran anlarından biri de şüphesiz şehrin 1918'de işgal edilmesidir. Bu kriz anında da Halide Edib'in, daha sonra yeni bir ülkenin kuruluşuna da katkıda bulunacak hem edebi hem siyasi modernist duyarlığı doğmuştur.

Savaş, İşgal, Işık

1918 yılında işgalle beraber Halide Edib İstanbul'un kültürlerini yakından tanıdığı İngilizler tarafından işgaline birebir tanıklık eder ve Orlando'nun bahsettiği, bu Londra'ya benzemeyen şehirde İngiliz askerleri dolaşmaya başlar. Bu askerler şehri sadece mekânsal olarak değil, ışık açısından da işgal etmiş gibidirler. Aşağıdaki pasajda da görüldüğü üzere mekân ve ışık empresyonist bakış açısının en önemli iki unsurudur ve birbirlerinden ayrı düşünülemez:

İzmir'in işgalinden iki gün sonra, Üsküdar'da, Kız Koleji'nde, daha önce vermiş olduğum sözü yerine getirerek konuşacaktım. Koleji'de her milletin mümessili konuşacaktı. Tabii, konu sadece eğitime ait idi. Konferans salonu hıncahınç doluydu. Bütün mümessiller muazzam tezahürat arasında konuştular. Fransız ve İngiliz zabıtlarının üniformaları pırıl pırıldı ve yüzleri galibiyet sevinciyle mağrur görünüyordu. Hıristiyan azınlık talebe, tabii, çok memnundu. Nihayet, siyahlar giyinmiş bir küçük insan, sahanlığa çıkan merdivenlere yavaş yavaş tırmanırken, herkes ona bakıyordu. O, bendim. (Adıvar, 2013, s. 26)

Türkün Ateşle İmtihanı'nın daha önce yazılmış İngilizce versiyonu *The Turkish Ordeal*'da ışığa yapılan vurgu daha da kuvvetlidir 'Boğazın göz kamaştıran mavi ışığı, eğik altın huzmelerle salonun yüksek pencerelerinde kasvetli boşluğun orta yerine vuruyordu. Bu altın ışık huzmeleri seyircilerin yüzlerinde gizemli altın bir sıvı gibi oynayıyordu' (Halide Edib, 1928: 28) diyerek boğazın ışığının nasıl oyunlar oynayabileceğini okuyucuyla paylaşır. Bu ışık en çok da yabancı subayların üniformalarını parlatmaktadır. Avrupalılar şehirle beraber ışığı da el koymuş gibi görünmektedirler. Bu da Türk yazar Halide Edib için hem yazınında, hem de siyasi düşüncesinde yeni bir duyarlılığın başlangıcını teşkil eder. Erdağ Göknaar (2014), Halide Edib'le beraber Ahmet Hamdi Tanpınar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun işgal anlatılarını inceleyerek, bu dönemin Batıcılıkla -Batı karşıtlığı arasında inşa edilecek yeni Türkiye kimliğine çok büyük bir etkisi olduğunun altını çizer. Savaş başka başkentleri değiştirdiği gibi İstanbul'u da, ışığına kadar değiştirmiş ve bu değişiklik modernist edebiyatları tetiklemiştir (Stevenson, 2016).

Bu şirket vapurlarında, Bebek'ten gelirken umumiyetle İtilâf Kuvvetleri'nin Boğaziçi'ndeki donanmalarının önünden geçerdik. Beni bu manzara o kadar sarstı ve belki de bunu yüzümden belli etmiş olacağım ki, yanımdaki, eli işten katılmış bir kadın elimi tutup:— Bu da geçer, dedi. (Adivar, 2013, s. 15)

Bir tiyatro sahneymiş gibi İstanbul'un ışığına ve ışığıyla beraber şehirde yaşananlara da müdahale eden işgalci kuvvetlerin Boğaz'ın üzerindeki bu hakimiyeti İstanbul'un kimliğine yapılmış bir saldırı gibidir. Boğaz yine de İstanbulluların birbirleriyle buluştuğu, birbirlerine umut verdiği bir yer olarak Halide Edib'in *Türk'ün Ateşle İmtihanı'nda* yer bulmaya devam eder. Haydarpaşa'da öğrenciler ve yerel halk için yaptığı bir konuşmada gördüğü manzarayı şöyle tasvir eder: 'Önümde bir şemsiye denizi çalkalanıyordu. Arada bir, suların arkasından bazı yüzler de görebiliyordum. Onların arkasından beyaz köpüklü dalgalar mütemediyen akıp gidiyor ve ta uzaklarda, ufuklarda mavilik görünüyordu' (Adivar, 2013, s. 30). İnsanların bir su akımı olarak görülmesi Eliot'tan tanındıktır. Virginia Woolf da İstanbul'daki bin bir çeşit kıyafetleri ve işleriyle insanların hareketlerini bir 'akıntıya' benzetir: 'Yeterince inanç vardı, yeterince iş vardı ve akıntıya kapılıp gitmek için yeterince hayat vardı. Camileri ve pazarları ziyaret etmiş biri bundan asla şüphe etmeyecektir. Fakat bu akıntının tam olarak nereye doğru gittiğini bilmek imkânsızdı (V. Woolf, 2004 s.357)

Bu pasajda İstanbul'un kendisi şifresi çözülmesi gereken bir anlatıdır. Virginia Woolf'un İstanbul'a bu yaklaşımı daha sonra romanlarında Londra'ya yaklaşımıyla örtüşecektir. İstanbul'u bir sürü rengi ve sesiyle bir bütün olarak algılamaya çalışan Virginia, daha sonra eşi olacak Leonard Woolf'tan çok daha farklı bir İstanbul görmektedir. Virginia'nın edebi modernist duyarlılığı Leonard'ın iktisadi algısından çok daha derinlere nüfuz edebilen bir İstanbul anlayışı edinmesine yardımcı olur. Bir yazar olarak Londra'nın sırları kadar İstanbul'un sırlarını da merak etme,

elden geldiğince anlamaya çalışma da modernist dönemin gizemlere eşitlikçi yaklaşma yönteminin bir parçasıdır. Bu modernist okumada Londra ve İstanbul birbirine yaklaşır. İstanbul'un ışığının ve seslerinin beslediği modernist yaklaşım Virginia Woolf ve Halide Edib'de bir sırrı çözme izleğine otururken, Leonard Woolf'ta soğuk politikacı pragmatizmi şeklini alır. İstanbul modernizmlerinin alameti farikasının farklı öznelliklerin aynı metinde yer bulması diyebiliriz. Bu Halide Edib ve Virginia Woolf'ta gözlemlenebilirken Leonard Woolf'un metni bu çok sesli modernizmin çarptığı yankı tahtası görevi görmektedir.

Sonuç

İstanbul'un farklı geleneklerden gelen yazarların metinlerinde nasıl yer aldığının karşılaştırmalı okumasını yapmak bize, döneme ait bir modernizm haritası çıkarma fırsatı sağlamıştır. Aynı tarihi dönemde, aynı uluslararası edebi ve siyasi havayı soluyan Virginia Woolf ve Halide Edib'in şehre bakışı birbirine benzerken, farklı bir disiplinden gelen Leonard Woolf'unki çok farklıdır. Bu yazarlar incelenerek milliyetlerden çok, cinsiyetin ve sanatçı kimliğinin bir yakınlık doğurabileceği örneklenmiştir. Farklı edebi geleneklerden gelen Halide Edib ve Virginia Woolf, İstanbul'un sahnelediği 'oyun'ları benzer şekillerde okumuş ve bu okumalarında edebi empresyonist yöntemi kullanmışlardır. Bu bakış açısı ışık ve seslere odaklanma ve bunların duyular üzerindeki etkilerini metne dökme üzerine kuruludur. İki yazar da şehrin kriz anlarını - Türkler tarafından fethedilmesi veya İngilizler tarafından işgal edilmesi - Avrupa kültürü üzerinde bir başkalaşım etkisi yapacağı bilinciyle değerlendirebilir.

İstanbul bu durumda farklı edebiyatlarda modernizmin nasıl ifade edilebileceğinin bir ölçütü haline gelir. Leonard Woolf'un modernizm anlayışı şehrin hayatının ekonomik ihtiyaçlara feda edilmesi gerektiğini dikte ederken, Virginia Woolf İstanbul'da yaşanan hayatın, her ne kadar manalarını anlamakta zorlansa da, kıymetinin bilinmesi gerektiğini vurgular. Bu kıymeti birebir bilen, şehirdeki öznellikleri yakından tanıyan Halide Edib, şehri hem betimler, hem de duygusal derinliklerini açıklar. Halide Edib'in İstanbul modernizmi her ne kadar Virginia Woolf'unki gibi empresyonizme, ışığa, gölgeye, renge, sese meyletse de, bu intibaların anlatıldığı, okuyucuyla paylaşıldığı anların mutlaka siyasi bir boyutu vardır. Virginia Woolf'taki İstanbul modernizmi bir yaşam şöleni anlatsıyken, Halide Edib'te, işgal altında bu şölenin ya da oyunun nasıl devam edebileceğinin sorgulanmasıdır. Bu açıdan Leonard Woolf'a cevaben bir adım atmış olur. Bu noktada Halide Edib edebi empresyonizm ve modernizm stillerini kullanarak Leonard Woolf'un önemli bir değer olarak gördüğü 'uluslararasılaştırma'yı ekonomi sahasında değil, edebiyat sahasında gerçekleştirmiştir. Halihazırda kozmopolit bir şehir olan İstanbul'da Halide Edib gibi, İtilaf Devletlerinin planlarına bir cevap geliştirecek öznellikler bulunabileceğini hesaba

katmayan Leonard Woolf, bir bakıma siyasi bakışının körlüğünü açık etmektedir. Siyasi ve edebi bakışın bütüncül bir şekilde bir yazarda toplanabileceğini ise Halide Edib sadece İstanbul ile ilgili metinlerinde değil, tüm eserlerinde göstermiş bir yazardır.

Kaynakça

- Adıvar, H. E. (2013). *Türk'ün Ateşle İmtihanı*. Can Yayınları. (orijinal basım 1962)
- Atayurt, Z. (2011). "Virginia Woolf, Orlando ve İstanbul". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 51:1, 107-122. (Yıl?)
- Bonikowski, W. (2013). *Shell shock and the modernist imagination: the death drive in post-world war I British Fiction*. Ashgate.
- Braude, B. (1982). *Foundation myths of the millet system*. Braude, Benjamin; Bernard Lewis (editörler). *Christians and Jews in the Ottoman Empire* (V. I). içinde. Holmes & Meier. ss. 69-90.
- Çalışlar, İ. (2010). *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın*. Everest Yayınları.
- Durakbaşı, A. (2000). *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İletişim Yayınları.
- Eldem, E. (2013). Istanbul as a cosmopolitan city. Quayson, A ve Daswani G. (editörler) *A companion to diaspora and transnationalism* içinde (212-230). Blackwell Publishing
- Enginün, İ. (1978). *Halide Edib Adıvar'ın Eeserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.Yayınları.
- Erdağ G., (2014). *Reading occupied Istanbul: Turkish subject-formation from historical trauma to literary trope*. *Culture, Theory and Critique*. 55:3. 321-341, <https://doi.org/10.1080/14735784.2014.882792>
- Halide Edib. (1928) *The Turkish ordeal*. George Allen and Unwin Ltd.
- Hasdedeoglu, M. O. (2020). "Halide Edib Adıvar'ın Romanlarına Batı Edebiyatının Yansımaları". *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (5:1), 27-44. (Yıl?)
- Helmreich, P. C. (1974). *From Paris to Sèvres: The partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*. Ohio University Press.
- Kronegger, M. E. (1973). *Literary impressionism*. College and University Presses.
- Kuiper, K. (2020). Modernism. *Encyclopedia Britannica*, Erişim 2 Temmuz 2021. <https://www.britannica.com/art/Modernism-art>.
- Reader, L. (2019). 'An alternative to imperialism': Leonard Woolf, the Labour Party and imperial internationalism, 1915-1922. *The International History Review*, (41:1), 157-177, <https://doi.org/10.1080/07075332.2017.1367706>
- Snyder, S. L. (2016). Modernity. *Encyclopedia Britannica*. Erişim 2 Temmuz 2021, <https://www.britannica.com/topic/modernity>

- Stevenson, R. (2016). *Broken mirrors: the First World War and modernist literature*. British Library. <https://www.bl.uk/20th-century-literature/articles/broken-mirrors-the-first-world-war-and-modernist-literature>, Erişim 2 Ağustos 2021
- Woolf, L. (1917). *The future of Constantinople*. George Allen and Unwin Ltd.
- Woolf, V. (1966). Modern fiction. Woolf, L. (ed.) *Collected Essays* (V 2) içinde. Hogarth
- Woolf, V. (1992). *The voyage out*. Oxford University Press (orijinal basım 1915)
- Woolf, V. (1995). *Orlando: a biography*. Wordsworth Editions (orijinal basım 1928)
- Woolf, V. (2004). *A passionate apprentice: the early journals 1897-1909*. Vintage Publishing.